

uživaju, da su oni uistinu sretni. Naprotiv, oni ni principijelno nemaju šanse da ikad sretni budu.

S druge strane, nitiško ne može poredi da refleksija kvari sreću. Osvjećivanje je opasno nalik otrežnjenju. Ali, njegova loša usluga iskazuje se samo ako prethodi događaju. Međutim, ako u aktu doživljaja sreće slijedi na kraju, kao treća intencija po redu, tada je refleksija rekonstrukcija neposrednog doživljaja u svijesti, kojemu je naknadno pridodat pozitivni predznak, zapravo ocjena ili preocjena istoga s obzirom na aspekt: »Kako se uze«. Drugim riječima, nisi ni sretan ni nesretan ako to ne znaš.

Tako vidimo da ponovo gnoseološki stav prijeti ukinućem etičkog. Sreća je u znanju, a znanje otkriva da nema sreće.

Drugim riječima, treća sastavna intencija u konstitutivnom aktu sreće, aksiološka — koja bilo kojoj pojavi može pridati pozitivni, ali i negativni predznak — ne zasniva se ni na čemu objektivnom, proizvoljnom je, ako ne i stvar zablude.

Sada se i s druge strane pokazuje da se sreća temelji na nedostatku izvjesnosti, iako ne i na nesvjesnosti. Da bismo bili sretni moramo biti svjesni svoje sreće, ali sama sreća — kao jedna aura oko doživljaja — objektivno ne postoji i predstavlja iluziju.

Nesumnjivo je da se sreća konstituira na internom odnosu triju posebnih intencionalnih akata. Doživljaj sreće ne izvlači se gotov ni iz kakvog događaja ili predmeta, nego iz njegove preddožbe, unutarnje slike zadovoljenja. Kad bi bilo drukčije, ne bismo mogli objasniti subjektivni dojam sreće u uživanju droge, kad svaki objektivni razlog za sreću nedostaje. Tako je svaka sreća psihogena, odnosno endogena. Ima ljudi koji se moraju opijati, ali i takvih koji su već pijani po svojoj prirodi, pijani od nabujale značajnosti samoga sebe, od golog života i od vlastite predstave o životu.

S druge strane, ima ih, istina daleko manje, kojima opijenost nije potrebna i koji uopće i ne teže sreći, o njima se ne pitaju, ne pitaju se o sebi u vezi s njom — ne pitaju se uopće o sebi i slobom nisu okupirani. Njima uopće nije jasno zašto se boriti oko dobara koja su im zapravo indiferentna, zašto od ovog svijeta tražiti upravo uživanje. Takvi se obično smatraju ludama. Oni jednostavno rade ono što mogu i za što su sposobni — i to je sve. Možda su upravo takvi pojedinci koji se ne optimaju za sreću najbliži stanju objektivne sreće; možda vlastitim primjerom pokazuju da sreća dolazi onima koji je i ne traže. Konačno, to je čista računica: da bi se osvojila sreća ulaze se više nerava, darova i vrijednosti nego što se i u najboljem slučaju za tu ciljanu može dobiti.

Sreća je neraskidivo vezivanje intencionalnog akta predstavljanja nekog predmeta, događaja, situacije ili stanja uz intencionalni akt vrednovanja. Ako netko dobije na lutriji, to samo po sebi još ne predstavlja sreću, bez pripisivanja vrijednosti tom dobitku. Ili, negativno rečeno, da citiramo Shakespearove: »Ništa ti nije ukradeno ako ne znaš da ti je ukrađeno«.

Nitiško, naravno, neće tvrditi da novac kao takav ne predstavlja nešto dobro ili korisno. U pogledu novca svi su ljudi istomišljenici. Ali, da bi novac predstavlja i sreću, moramo ga cijeniti i pridavati mu (u predstavi) upotrebljnu vrijednost. Za psa novac ne predstavlja sreću, ali ni za čovjeka koji mu ne zna »vrijednost«, koji ne želi ništa što se za novac može dobiti... rijedak slučaj, ali ipak postoji. To sve samo pokazuje da u stvarima ne leži sreća, nego u našem stavu prema njima — da, dakle, cijelom problemu ne možemo prići ontološki, nego, jedino ispravno, gnoseološki.

Zato je i pesimizam, jednako kao i optimizam, bez objektivnog temelja. Budući da nijedan čovjek ne može imati pregleda nad svim onim već postojećim, no prikrivenim faktorima, ne može predviđjeti niti nesreću. No i kad bismo bili sasvim sigurni da će, recimo, za četvrti godine izbiti atomski rat, tad to ne bi bio pesimizam, nego uvid u situaciju, realno predviđanje. Razmatranja smo koncentrirali na problem optimizam-pesimizam upravo zato što se na njemu najbolje može pokazati koliko spoznaja upija u sebe moral, kolikoj istini ulikda svaki vrijednosni stav — optimizam i pesimizam potpuno jednak.

Očito je, optimizam i pesimizam se ne zasnivaju na objektivnom stanju stvari, nego na subjektivnom raspoloženju, nalik nekoj predispoziciji za određenu bolest. U emocionalni karakter prognoza optimistički, odnosno pesimistički raspolaženih ljudi svakotra se može uvjeriti pred činjenicom da se oni drže svog stava i kad ih stvarnost opetovanje demantira — kad, dakle, istinu ne primaju.

Da bismo pokazali koliko etika pokazuje svoje gnoseološke pretpostavke i korijene, izabrali smo samo jedan problem — pitanje sreće i njenog isčekivanja. To se moglo pokazati i na drugim etičkim problemima, ali bi argumentacija moralu ispasti dužom. Na primjer, slučaj kad se dolazi do sreće uz nemoral; kad bismo cijelu stvar demonstrirali na današnjoj skali idealna i hierarhije vrijednosti — uvijek bismo naišli na nemogućnost da etički problem riješimo ne uzimajući u obzir gnoseološki uvid ili zasljepljenost.

Ili, pitanje determinizma. Odgovor na njega ovisi i o spoznajama unutar fizike, te tako procjena da li postoji sloboda volje i prema tome mogućnost etički diferentne odluke, ovisi o znanosti na koju se u historiji etike najmanje računalo.

Ali, pojam sudbine i sreće, srećom ili nesrećom, ne ovisi o fiziči — jer mu ima mesta gdje god je još preostalo neizvjesnosti — a čovjek nikada ne zna, zar ne, što će mu donijeti budućnost. Tu ima mesta za naglašanje o sili šarolikih mogućnosti, a jedna među njima je i naša.

Sreća - svrha i smisao ljudskog postojanja

rejmon polen (raymond polin)

Donedavno je problem sreće važio kao glavno pitanje moralne filosofije i bio predmet njenog učenja. Sama, pak, sreća je bila smatrana kao očeviđan cilj svakog ljudskog života i najviše dobro u punom smislu reči. Iz traganja za srećom svesni je čin crpio svoj smisao: iz deljenja sreće svaki je život dobio svoju završenost i savršenost. Od Platona do Aristotela, svi filozofi su se slagali s opštepoznatim mišljenjem, da bi s Lolkom objavili: »Svi ljudi žele sreću, to je nepotiskivo.«

U naše vreme takva tvrdnja izgleda, naročito kad se razmisli, daleko spornija nego što bi izgledalo na prvi pogled. Mi osećamo nekakvu sramežljivost da raspravljamo o pitanju sreće kao o pravom filosofskom problemu, a još više da javno izjavimo da se predajemo traženju naše sreće. Kao da je reč o nekoj sasvim ličnoj pustolovini, podjednako privatnoj kao naše ljubavi, glavobolje, dobroj možda za literaturu, ali nepriskladnoj za filosofiju i nedostojnoj nje. Ili, pak, kao da se stidimo tako samoživog ili posebnog cilja, dok se čovjeku nameću toliko plenitvenih želja, toliko herojskih težnji ili, prostije rečeno, dužnosti.

Često čujemo da kažu: »Sreća, kakva preživela tema! Zar se ikada o tome misli?« Ili: »Sreća, kakav beznačajni predmet usled neodređenosti, ona ima suviše različitih smislova, i svakako značenje, da bi imala nekog smisla. Sreća, to je makar šta. A o bilo čemu se ne filosofira.« Postoji ipak u poricanju svake filosofije o sreći ozbiljna opasnost, opasnost prepričanja slučaju i nerazmišljanju (beslovesnosti) velikog dela nas samih, i koji nije najmanji, za vođenje našeg života. Postoji čak u tome jedno pravo iznevarevanje. To bi bilo kao kad bismo odjednom odsekli od našeg života svako pozivanje na naše želje, osećanja, strasti, kao kad bismo im osporili svaki značaj i odista ljudsko značenje. Ma koliko neko za sebe tvrdio da je blaziran, desclusé ili klonuo, nemaram, nijedan čovek nikada nije sasvim uspeo da izbriše iz svojih staranja i briga svaku vrednost sreće. Ma kakva bila njena uloga u sazveždu vrednosti, vrednost sreće, najviše ili najniže, vladajuće ili ponizene, bila ona centralna ili marginalna, čini jedan od polova na koji se oslanja čovjekov život. Znati gde smo u odnosu na sreću, u odnosu na zajedničku sreću, kao i na svoju vlastitu, predstavlja prvi čin u slovesnom ponašanju i uslov svake naknadne razboritosti.

Sreća je jedna od retkih vrednosti nasušnih čovjeku, jer ona odgovara njegovoj prirodi bitisanja za budućnost, bitisanja kroz želju. To nije nužna neka temeljna vrednost, ali čak i za onog koji je ne ceni, odriče se nje ili je odbija, bitno je znati što on s njom čini i gde je smešta. Nema vernosti i saglasnosti sa sobom bez saznanja gde stojimo u odnosu prema sreći.

Ne možemo se zadovoljiti opisom čovjeka, kroz njegovu istoriju, kao jedinke ili naroda, koji bi korenito isključio svako povezivanje na bilo kakvu formu sreće. Ma na kojim način pokušali da shvatimo čovjekov položaj, uvek će nam nedostajati jedan odlučujući element, ako ne uspemo da napravimo mesta njegovom zadovoljstvu ili nezadovoljstvu, da ga procenimo i da ga vodimo. Čak se sve događa kao da ljudski život, nerazlučiv od želja i njihovih meta, ne može biti shvaćen ako se ne zna do koje tačke se ostvaruje u svojoj punoci i spokojstvu, da li mu se udovoljava. Tako su od svih vremena ustanovljene filosofije koje su od sreće pravile, za čovjeka kao takvog i za svakog čovjeka, bilo direktno, bilo u svojstvu sankcije, najvišu svrhu, svrhu koja čovjeka čini shvatljivim u njegovoj dovršenosti, u njegovoj osobitosti, kao i u najsitnjem od njegovih poštupaka. Pošto su filosofiju sreće dugi mešali s čitatovom moralnom filosofijom, čovjek našeg doba ne bi umeo da ponovo misli o pitanju sreće i da se pita da li sreća ima neki smisao i da li osmišljava naš život, a da se prethodno nije vratio i razmišlja o osnovnim strukturama klasične filosofije sreće.

Ali, ako je filosofija sreće neizbežna, sigurno su time njeni uslovi dvosmisleni i nepouzdani. Stari i Novi bi se složili bar u jednoj tački na koju je ukazivao Aristotel: po brkanju zamešljstva ideje sreće, ukoliko se u toj reči, obično, skupljaju različita i nespojiva značenja. Može se čak strahovati, u krajnjoj liniji, da stojimo pred praktično neodređenom idejom, gde na kraju svako srećom naziva aktivnost kojoj hoće da se posveti. Sreća se ipak ne brka s bilo kakvim ciljem; to je savim specifična svrha. Ako ne bi bilo tako, došlo bi se do tle, uistinu, da se ime sreće pripisuje bilo čemu.

Prvi zadatak, a i prvi uslov, modernog razmišljanja o sreći mora, dakle, da se sastoji, po cenu ništavnosti, u tome da se toj ideji dà opšte određenje, i stoga da se istraži ima li ona opšti smisao za sve moguće sreće, i da se razluče, ukoliko postoje, univerzalne strukture sreće.

Takva namera podrazumeva prvi oprez koji se mora imati i, da tako kažemo, prvu konvenciju koja se mora prihvati prethodno: ovde ne treba uzeti u razmatranje ni one »male radosti« koje potiču od zadovoljstva i od užitaka, kad to nije iz nepromišljenosti, iz nezaboravnosti ili beslovesnosti, ni »časak sreće« čija kratkoća ne prevazilazi okvir uživanja kojima uvek preti presušenje, maglo nestajanje ili bolne nadoknade. Jer, na taj način se ideja o sreći postepeno srovara u haos strasti prividno usredsreden oko bilo kojeg cilja koji se priželjkuje, a koji beži, kao što iskustvo pokazuje, čim do cilja dosegne i imamo ga, ostavljajući za sobom samo prazninu i nedostatak. Male radosti se rađaju iz očaranosti što se nude saidašnjost, dok se prošlost i budućnost rasplinjuju u sanjenje i zaborav.

Sreća mora biti, dakle, shvaćena u svojoj punoci i stalnosti, kao postojani totalitet zadovoljenja koja istovremeno čine i obeležavaju saglasnost ljudskog bića s poretkom sveta. Postojana sreća mora biti utolikoj da se može pitati da li onaj koji jednom dode do sreće može od nje ikada da padne. Nema istinske sreće za jedan dan ako nije takođe i sreća zauvek. Sreća je stanje bića kome se, počev od datog trenutka u njegovom životu, sve događa prema redu njegovih vrednosti. Potpuna, mora da bude zato što odgovara celini ciljeva ljudskog bića i zato što je uživanje u jednom poretku koji se sada i stvarno ostvaruje, zato što ona podrazumeva jedinstvo. Već je Kant pisao »da sreća počiva na skladu prirode s celokupnim ciljem kojem teži ljudsko biće« (auf einer Übereinstimmung zu seiner ganzen Zweck). Nesavršena sreća, privremena sreća bila bi lažna sreća. Njene punoce i harmonija su nerazdvojne od njene savršenosti. Ko govori o zadovoljenju ne može a da ne želi reći takođe: savršenstvo.

To znači da je čovek trajne i savršene sreće, čovek osuđen na nesrećno življenje. Ne zadržavajući se nikad u jednom teorijskom stanju ravnoteže i ravnodušnosti, može se ne biti srećan a da se pri tome ne bude nesrećan. Mi suviše dobro poznamo ono svakodnevno stanje koje se neodređeno koleba između prijatnog i neprijatnog, prema slučaju lakih fizičkih nezgoda (nevola), po volji raznih događaja koji obeležavaju naše dane i koji vedre ili oblače nad našim životom. S perutanjem, glavoboljama, oblarnostima, predstavama, naglim razdraženostima,

ma, prijateljskim susretima, dokolicama, umorima, kratkim lišavanjima, preobiljem, ne stvara se ni sreća ni nesreća. Najčešće se živi u odnosu na svoju sreću ili nesreću po načinu razonodenja: časovi teku u nezainteresovanosti i u prosečnim dosadama, ili u općinjenom očekivanju još nedostignute budućnosti, ili na nekom zadatku u koju se celi unosimo, bez stvarne vesti o proticanju vremena i da smo živeli. Naša svakodnevica je sačinjena od mnogo ponavljanja i mnogo jednoličnosti, i mi puštamo da nas nosi, gotovo u svemu, da živimo pasivno dugo godilana doba, za koja ne bismo baš dobro znali, kad bismo postavljali sebi pitanje, da li bismo hteli ili ne da ih započnemo iznova živeti. Sitne trenutne nezgodje zaklanjavaju duge poglede, kao da ne stižemo da se iskobeljamo od ništavnih briga sadašnjosti. Mi koji smo stvoreni za budućnost, puštamo da nas privuče naročito sadašnje. Ta svakodnevna banalnost, sva zatvorena u trenutku, bez bogatog pamćenja, bez bujne mašte, rastvara se kao ničija zemlja, jako slabo osvetljena i nikako određena u odnosu na sreću ili nesreću.

Ni sreća ni nesreća nemaju smisla u odnosu na tu prosečnost. Ali pošto takav razmak postoji između sreće i nesreće, tražeći da sreća bude potpuna i savršena kako bi imala smisla, ne teramo do tragičnog: ne osuđujemo sve one što nisu savršeno srećni, tj. svakog od nas — ni na očajanje ni na nesreću.

Ako se, kao što su to Stari dobro osetili, može priznati, kao istorijska sreća samo apsolutna sreća, to znači da samo apsolutne vrste mogu daiti ljudskom životu savršeno zadovoljavajući smisao. I idealna sreća, najviši cilj čoveka, osvetljava i opravdava sve ostale ciljeve. Svaki čovek u sebi potvrđuje i oseća sopstveno značenje i definiše sveta u odnosu na sebe. U odnosu na tu savršenu sreću poprimaju smisao, ukoliko postoje, sve druge sreće.

Tako shvaćena sreća, prava sreća podrazumeva istovremeno red u čoveku, poredak u svetu i jedinstvo čovekovog reda s poretkom sveta. Ona je uživanje jednog reda osećanog u svom jedinstvu, uživanje jedinstva u redu, harmoniji koja se proteže na totalitet, uskladenosti. Ona utolikovo više zasluguje svoje ime, utolikovo više učestvuje u jedinstvu skladnijeg i razumljivijeg poretka; ona nastaje iz skladnog susreta dva reda i njihovog uspeleg spajanja u samo jedan.

Sklad između ta dva reda dobija smisao samo ako su oni prvobitno sasvim različiti, ako su po prirodi raznorodni. Sreća se ne rađa iz same saglasnosti jednog reda sa samim sobom, ona zavisi od skladnog susreta dva reda suštinski transcendentnih jedan drugom. Sklad sa sobom može biti suštinski po vrlinu, saglasnost sa sobom može biti jednog stila života ili pobedomosne akcije, ali ne određuje samim tim sreću. Zadovoljenja nadena u povlačenju u sebe, bez drugog oslonca na svedoka mimo sebe, to je manevar povlačenja, ako ne i bekstvo, koje sadrži odveć klonulosti da ne bi uvek bilo nedovoljno. Samo prijateljstvo, ma koliko skupoceno i presudno bilo za sreću, pati što uvek ostaje samo sklad između dva reda vrednosti suviše posebnih, prolaznih, suviše ljudskih, ma koliko nekome bilo prisno i ohrabrujuće.

Za datog čoveka, sreća, shvaćena u najklasičnijem smislu, jeste uživanje u slozi koja se uspostavlja između njegovih vrednosti i sveopštijeg poretka koji ga transcendira i obuhvata, i koji se simbolično može nazvati svetskim poretkom. Klasična filosofija sreće podrazumeva, u stvari, postojanje ta dva reda, datih od prirode u njihovoj večnosti i uskladenih međusobno na suštinski način.

Sveti poredak, to mora biti doista večni poredak, *noohos*, koji je postao razumljiv i shvaćen u svojim načelima i zakonima, prihvacen kao model, ili naprotivo osećan i doživljen u svom življenu podudaranju s onim što se događa s poretkom želja. To može biti i istorijski red zbijanja, koji preobražava svet u ljudsko delo, pa bilo da čovek postaje time njegov gospodar, ili da to jeste, po sebi, priznat i opravdan u svojoj posebnosti. Ili to mora biti apstraktan poredak koji bi *morao* biti i u kojem bi posebnost reda želja bila izmirena s univerzalnošću poretka sveta. Ili, najzad, prostije rečeno, to bi bio poredak konvencionalno i čak proizvoljno uspostavljen na onom što je važno, na primer, u okviru jedne političke zajednice. U svakom slučaju, to je uvek poredak u kojem se jedinka pridružuje »drugom«, slaže se s njim, i na način utolikovo više zadovoljavajući, ukoliko je taj »drugi« objektivniji, više spolja, više transcendentan u odnosu na red želja koje obuhvata, na način utolikovo više zadovoljavajući, takođe, ukoliko prigrluje celovitiju stvarnost i univerzalnu razumljivost.

Čovekov poredak je red ljudske prirode, no kad se govori o sreći, razmatraju se pobliže njene ljudske strukture ili više njegova vlastita ličnost. Ko govori o moralnim vrednostima, govori zapravo o planovima jednog čoveka, planovima prirođenim njegovoj prirodi, ili nameñutim u njemu onim što nije on, ili slobodno stvorenim, na kraju, čime on predlaže svojim željama, svojoj volji, niz akcija o kojima odlučuje i obdeleva, dela koja on nastoji da ostvari. Red želja je afektivna rezultanta poretka vrednosti kad se ovaj ne ograničava na to da se ne oblikuje prema prvome. Red vrednosti jednog čoveka teži da postane poredak njegovih dela, najpre u duhu, pa u stvarnosti,ako se može. To je poredak po njegovoj želji i možda poredak po njegovoj akciji.

Sreća označava savršeno uslišenje, punoču i ispunjenje svih njegovih želja, zadovoljenost nastalu iz jedne celovite realizacije, konačno smirenje koje otuda sledi, potpuni odmor čoveka koji je stigao do procvata svoga bića i do kraja svoga dela.

Nije daleko od »savršeno zadovoljnog i zadovoljenog duha« Dekartovog do Spinozine *vera acquiescentia animi* i Hegelovog *Befriedigunga*. Metafore se nadopunjuju i stapaju. Sreća stavlja pečat na utapanje celokupnog ljudskog bića u svetski potredak, ali je ona isprva način želje, ispunjenje želja, navršena i najzad ukinuta. Ona je afektivna svest o jedinstvu uspostavljenom između reda njegovih vlastitih vrednosti i poretka sveta.

Svaka filosofija sreće drži, pre svega, do prirode svakoga od ta dva poretka; najzad, do prirode odnosa koji postoji između njih ili je moguće izgraditi ga. Zavisno od toga da li ti poreci postoje ili ne, prema tome da li je sklad između njih pružan ili suštinski, moguć ili nemoguć, sreća menja svoj filosofski lik. Jasno izgleda — ako ostanemo pri svedočenju govorenih jezika — da je opšta svest duboko osetila kontingenčnu prirodu toga sklada. Oni beleže da je sreća nešto što se dogada nekome (*a happiness happens*), uspehi koji mu se desio (ein Glück das gelingt), plod srećnog slučaja, činjenica da je neko imao srećnu priliku dobrog darodavca, dobrotvora. Usklađenost vrednosnog poretka s poretkom sveta zamišljena je spontano kao besplatni dar (kruška s neba), kao milost, plod srećne prilike, dobar *augenze*, ukratko, dobra sreća. Sreća bi bila stvar zgodne prilike, a ne stvar volje, napora, delovanja ili razmišljanja. Svaka sreća bila bi susret i sreća od srećanja.

Ima, doista, u ideji o uskladištanju, suštinskoj za misao o sreći, jedan zov onim najprirodnijem što je u čoveku, najjamalnijem i malik na poniranja najdublje u sebe. Ima li čega prilagođenijeg prirodi od živog proizvoda prirode, od životinjske vrste tako prisno srasle i tako spontano uskladene prema svojoj sredini da ne bi uspela opstati izvan nje? »Biti kao riba u vodi«, nije li to narodna slika sreće? Postoji i kao neka prethodna neprekidnost, kao sjedinjenost koja ukida smestu svaku mogućnost nesklađenja, nereda ili neusklađenosti: životinja je prilagođena ili nepostoji. Za sreću, po rečniku ljudi, dovoljno je da se živi. I svaki put kad se predaje animalnom životu, svaki put kad izmiče okvirima civilizacije, i kad ponovo nalazi ritam i dodir s prirodom, sam čovek oseća dobrano užitak spontane sljimbiloze koja ga odmara, koja mu daje spokojstvo i, u to mas uveravaju mitovi, obnavlja ga kao da se vraća na ikonski izvor.

Filosofi su, obično, odbijali da srećom zovu stanje namirene punoce i zadovoljenja, rođeno iz spontanog i besplatnog sklada. Ako ostavimo po strani kinike sklone da kao primer ljudima nude sreću Diogenovog miša koji se igra i bezbrižno krvudu pred njim, filosofi nisu uopšte dopuštali da sklad životinje sa sredinom, njenu prirodnu prilagođenost svetu, tako često ostanjenje savršenstva u zrele životinje svojstveno vrsti, budu uslovi dovoljni za sreću. Savršeno biološko funkcionisanje živog bića i savršen razvoj njegove animalne prirode ne zaslizuju naziv sreće. To bi značilo nazvati srećnim otupelog mrmota utonulog u zimski san pod snegom.

Može li se, uostalom, istinski govoriti o skladu između poretka prirodnog sveta i prirodnog razvoja životinje? To je samo sklad prirode sa samom sobom. Ne postoji više susret dva poretka, prilika za jednu sreću, već razvoj jednog jedinog reda. Ako, privučeni lakovim čovekolikošću mimičke i držanja žive zveri, govorimo olako o animalnoj sreći, zar se posle svega ne bi isto tako dobro moglo govoriti o sreći drveta koje raste prema svojim godovima, o sreći lednika koji lagano klizi prema svojoj težini? Uprkos Lajbnicu i pesnicima, dotele ne bismo s voljom išli.

Da bi postojao sklad između dva poretka i da bi nastalo jedinstvo bez ukidanja raznolikosti, potrebno je da to jedinstvo ne bude imanentno, već da u svakom času bude održano i priznato; ma kakvo bilo jedinstvo refleksija između dva poretka po prirodi raznorodna, ljudska sreća nije plod, ona je *pridruživanje*, ona dolazi od viška: ona nije samo živiljeno iskušenje, afektivno iskušto, prirodna reakcija; ona je nerazdvojna od eksplisitne svesti o sreći, od mišljenja o harmoničnom skladu između dva poretka gde ona nalazi sebi jedino dovoljan uslov.

Ljudska sreća je nerazdvojiva od eksplisitne svesti o sreći; kako bi jedna nepoznata sreća, živiljena ali neznana, mogla ipak da bude sreća? Sreća je živiljena i afektivna svest, ali ona je takođe i svest za sebe, koja se stiče o skladu između sebe i poretka sveta. Reći da je životinja srećna nema drugog smisla osim antropolagijskog; ne postoji sreća životinje, jer nema sreće bez razmišljanja o sreći.

Nužno nema animalne sreće za čoveka, jer bi to bilo najsirovije i najnepotpuniye od blaženstava, ono koje bi se najbolje moglo upoznati tamo gde ima najmanje samosvesti, u snu. Kakva bi beda bila da možemo reći: »Sreća je samo da uvek spavamo.«

Isto tako, treba prekinuti s tradicijom i ne pristajati da se govori o sreći dece. Njihova prirodnost, njihova još sasvim bliska animalnost, njihova bezbrižnost, njihovo trenutno prilagođavanje situaciji, predstavlja neke od klasičnih spoljnijih znakova sreće. Jedino obozavajuća pedagogija i bez muževnosti, sentimentalno zaokupljena sadašnjicom deteta više nego njegovom budućnošću, predala se tome s uživanjem. »Sreća deteta je sačinjena, u stvari, od bezazlenosti, besvesti, nerazmišljanja, potpune heteronomije i spoljnje sigurnosti: tu sve dolazi od drugih, ništa ne dolazi od sebe«. Ta nazovi sreća osuđena je iznutra željom da se odraste, da se postane neko drugi, da se

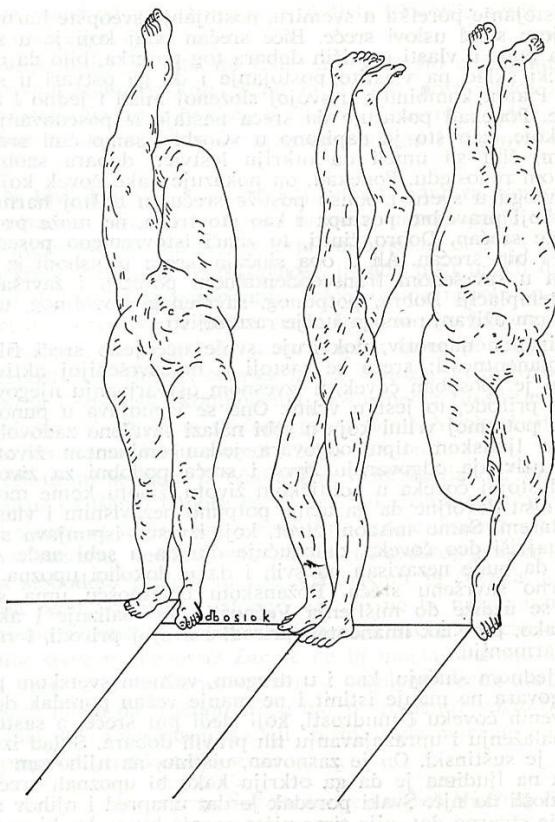
postane zreo, odbijanjem da se održi u postojećem stanju, koje je u deteta jako isto toliko kao i njegova sposobnost prilagođavanja i prepustanja tekucem. Bila bi to sreća kojom se samo dete, kada bi bilo sposobno da stečne slovensku svest o tome, ne bi zadovoljilo. Biološko blagostanje deteta, koje nećemo osporavati, nema ničeg zajedničkog sa srećom koja je pojamp i vrednost odraslog. Poistovetiti ih, tražiti ideal drugog u prvom, to bi za odraslog bilo iz čežnje za neodgovornim i zaštićenim stanjem, pružiti dokaz detinjanju. Sreća ne dolazi ispred dobra i zla, ona nikad nije nevinja.

Ako se lako uviđaju negativni razlozi kojih pozivaju da se ne brka detinjasto stanje neposrednosti i nepromišljenosti sa srećom, slabo se vide pozitivni razlozi koji bi opravdali njihovo poistovećivanje. Ili, tačnije, kako dobro se vide psihološke reakcije na koje se oni svode. Podsećati, žaliti, nastojati sačuvati sreću deteta, hteti usmeriti čoveka na neku vrstu fatalne sigurnosti i blaženstva, to ne znači ništa drugo nego pokušavati bekstvo pred sobom i svojom dužnošću čoveka, bekstvo pred odgovornostima slobode i akcije. O tome se ne raspravlja, to se leči.

Ne manje spontana i slučajna bila bi sudbina onih u kojima bi se sjedinile priroda i milost, te vrste smrtnih andela koji bi poput Done Muzike u »Cipelicu od satena«, zamišljene kod Klodela, širili oko sebe harmoničnu čar svetskih peripetija nepogrešivo uskladenih sa svojim radostima od same prirode. »Ah, ne bi dugo trebalo da se shvati, više Dona Muzika, da sam ja radost i da jedino radovanje donosi spokojstvo! Ali, čarobna sreća te radost, narmenjene onima koji već poznaju raj na zemlji, nije za ljude, to je čudo božje ili san pesnika; ili, tačnije, to je čudo božje koje sanja pesnik. Srećna prilika nije dovoljna da bi činila sreću običnih smrtnika.

Čovek nije srećan slučajno. Jedna lasta ne čini proleće, jedan srečni slučaj ne donosi sreću. Za opštu svest vrši se dragovoljno prenos uslova, manje ili više opšteprihvaćenih od sreće, na uživanje same sreće. I lako se iznenadujemo što nas malo ljuti kad čujemo da se uvek žale i vuku svoju bedu oni »koji imaju sve za sreću... Ma koliko neprijatni mogu ponekad da budu, oni su ti koji ne greše. Jer, daleko je od objektivne situacije do stanja duše. Sreća je uvek iznad njihovih uslova, u svesti koja se o njoj stiče, čiji smisao zavisi jedino od same svesti.

Postoje, doduše, uslovi neophodni za sreću bilo kojeg čoveka: oni se sažimaju u skladu poretka sveta s lešvicom vrednosti. Ali, nema dovoljno univerzalnih uslova koji se mogu pripisati sreći uopšte, sreću bilo kojeg čoveka. Može se sasvim lako dogoditi da se bude srećnija u odricanju nego u izobilju. Filosofi sreće, epikurovcii i stoici, kojima treba dobro verovati, pošto su oni bili možda poslednji od srećnih ljudi, neumorno su pokazivali do koje mere sreća mudraca zavisi samo od njega, ma kakvi da su uslovi njegovog bitisanja. Svako je zakoniti

sudija vlastite sreće. Zato niko ne može ništa učiniti da bi druge usrećio. Sreća zavisi samo od sebe i od vrednosti koje se sebi stvore.

Povezujući sreću sa srećnom zgodom, opšta svest se pokazuje kao najneposrednije gledište i najnepromišljemije što može biti. Kako se može biti srećan slučajno? Sreća povlači razumevanje sklada između dva reda koje smo osetili kao takve. Sreća je više nego činjenično stanje, upričavanje susreta, to je vrednost nerazdvojna od svoje intencije i smisla. Sreća se ne može osetiti kao dobra ili zla, sem ako nije bila promišljena i vrednovana kao takva. Ne, srećna prilika nije dovoljna za stvaranje ljudske sreće.

Valja tu moralna misao, namena i briga za moralnost, ma kakva ona bila, pozivanje na red: nema najvišeg dobra koje nije uzajamna nagodba vrline i sreće. Trebalо bi čak da moralnost bude dovoljna da osigura sreću bez uplitanja srećne prilike i njenog važenja u nečemu. Bez sreće ne bi bilo ni zasluga. Bar ne bi smelo biti sreće, sem zbog zasluge. U tome je poredak sveta, u svakom slučaju poredak sveta koji može pojmeti čovek, onaj koji je razumljiv i meren poretkom ljudskih vrednosti. Bili sumorni ili odveć optimistični, klasični moralisti su zahtevali da istinska sreća ne bude za one koji je nisu opravdali dobrotom svojih postupaka. Ma koliko malo mesta da su ostavili slobodi da se ide iznad sebe, oni nisu pristali da prihvate to da čovekova sreća može biti nezavisna od savršenog ostvarenja njegove prirode i njegovog dela, tj. nezavisne od slobode potpunog ostvarenja njegove prirode. Sklad svakog čoveka sa svetom nikada nije bio zamišljen kao neminovan ili spontan, mit o Prometeju uverava u to. Sreća se, takođe, dodaje akciji kao mladosti njen cvet.

Klasični filozofi nikada nisu prestajali da posmatraju sreću kao moralnu vrednost, nerazdvojnu od čovekove moralnosti. Za jedne, vrlina je svekoliko najviše dobro, ali sreća je neophodna svest o posedovanju vrline. Za druge, sreća je svekoliko najviše dobro, ali sreća je jedino sredstvo da ga dostignemo. Na svaki način, klasičari nisu mogli prihvati to da sreća, koju su oni smatrali za najvišu svrhu i smisao ljudskog postojanja, ne bude plod čitavog jednog disciplinovanog i trudnog života, delo vrline i njegova nagrada božanskom poretku, štaviše, vrlina sama.

Uoštalom, ni sreća životinjina, ni sreća deteta, ni sreća blaženog andela na zemlji, ne odgovaraju, u nedostatu oslanjanja na red moralnih vrednosti, osnovnoj definiciji do koje smo mi bili dovedeni. Jedan red želja mogao bi biti beslovesan i u celosti spontan i neposredno dat. Poredak vrednosti već sam po sebi obrazuje dela nerazdvojno od mišljenja, razmišljanja i oslanjanja. Sreća pripada možda čoveku čije je delo bilo batlja, ali ono može pripasti u tom srećnom slučaju samo čoveku koji je ostvario delo. Ona ne potiče ni iz oblasti spontanosti ni iz oblasti slučaja. Još jednom, na klizavom terenu misli o sreći, pozivanje na strogu definiciju sreće, što se pruža prema svom savršenstvu, čini naše uporište i našu najsigurniju vodilju. Zato treba čvrsto povezati klasičnu definiciju sreće, onu koja odgovara ljudima što u nju veruju bez ograničenja, s prisustvom dva poretka čiji je suštinski sklad podesan da stvari prividjenje sreće.

Postojanje poretka u svemiru, postojanje sveopštih harmonija bliča, jesu sami uslovi sreće. Biće srećan onaj koji je u stanju bilo da bude u vlasti najviših dobara tog poretka, bilo da odrazi kosmički sklad na vlastito postojanje i da ga ostvari u svojoj akciji. Platon kombinuje u svojoj složenoj misli i jedno i drugo rešenje. Ponekad pokazuje da sreća nastaje iz posedovanja dobara, koje, kao što je napisano u »Gozbi«, samo čini srećnike srećnim, čim su umeli da otkriju leštvicu dobara saobraznu istinskom redosledu. Ponekad, on pokazuje kako čovek koji igra svoju ulogu u svetu i polis u postiže sreću: u opštijoj harmoniji, onom koji pravedno postupa i kao što treba, ne može promaći da bude srećan. Dobro činiti, to znači istovremeno posedovati dobro i biti srećan. Ali u oba slučaja, sreća proishodi iz sudjelovanja u savršenom transcedentalnom poretku i završava se u kontemplaciji Dobra, potpunog, savršenog, dovoljnog, u harmoničnom uživanju onoga što je razumljivo.

Aristotel, naprotiv, uokviruje svoje učenje o sreći filozofijom imanentnosti; sreća se sastoji u najsavršenijoj aktivnosti za koju je sposoban čovek, u izvesnom ostvarivanju njegove suštinske prirode, to jest u vrlini. Ona se ispunjava u punom životu, u potpunoj vrlini koja u sebi nalazi savršeno zadovoljstvo. Svakom ljudskom tipu odgovara jedan eminentan život. Ali životu uživanja odgovaraju život i sreća podobni za životinju. no nedostojni čoveka u političkom životu, životu kome moralne vrline nisu dovoljne da ga učine potpuno nezavismim i vlastitim gospodarem. Samo misaoni život, koji izvrsno ispunjava suštinski i najviši deo čoveka, omogućuje mu da u sebi nađe samovrh, da bude nezavisan od svih i da u dokolici upozna čistu i stvarno savršenu sreću. Božanskom delatnošću uma srećni čovek se uzdiže do mišljenja Večnosti. On realizuje i aktualizuje, tako, poredak imanentan prirodi i svojoj prirodi, i razvija ga u harmoniju.

U jednom slučaju, kao i u drugom, večnom svetskom poretku odgovara ne manje istinit i ne manje večan poredak dobara svojstvenih čoveku i mudrosti, koji sledi put sreće, a sastoji se u pronalaženju i upražnjavanju tih pravil dobara. Skladi između dva je suštinski. On je zasnovan, uistinu, na njihovom jedinstvu, a na ljudima je da ga otkriju kako bi upoznali sreću, tj. da bi došli do nje. Svaki poredak je dat unapred i njihov sklad, ako nije stvarno dat, nije time ništa manje bitan. Da bi se došlo

do sreće, dovoljno je otkrititi ga i upoznati. Jer samo Θεωπид, kao mišljenje savršene harmonije, može da se rascveti u sreću.

Traženje sreće predstavlja smisao ljudskog postojanja zato što je to traganje za poretkom koji čine Dobro i Razum kao takvi. Ono je hod ka vrlini, samom moralnom životu, smisao čoveka koji pripada smislu bitisanja, jer Istina, Dobro i Sreća pokazuju se mudracu u svom jedinstvu. U krajnjoj liniji, sreća je lišena svih subjektivnih ograničenja, budući da se srećno biće nalazi svesno uključeno u celokupno bitisanje. Vrlina postaje umovanje, sreća ekstaza. Srećan čovek se poistovećuje sa samim Dobrom.

II

Šta biva sa srećom, naprotivli, kad svetski poredak i poredak moralnih vrednosti nisu više datost u svojoj istini i kad njihova sloga prestaje biti suštinski sklad? Zadržava li ona još i dalje moralno značenje i daje li još uvek čoveku njegovu svrhu i smisao?

U svetu Starih bilo je ostavljeno vrlo malo mesta za ljudsku slobodu. Od trenutka kad sloboda, bilo koja forma da joj se priznaje, čini diferenciju čoveka i sudsbine postojanja ljudske jedinice kao takve, sam smisao postojanja poretka ljudskih vrednosti: doveden je u pitanje i sloga ljudskog poretka vrednosti s poretkom sveta postaje problematična.

Sklad čoveka sa svetom prestaje biti suštinski, jer red ljudskih vrednosti postaje veštački poredak, delo ne prirode, već veštine, podesan da se veštački konstruiše, preobrazi ili, čak, stvari slobodom svakog čoveka. Ili će, pak, nesklad biti ne samo suštinski, nego čak i dat i nesvodiv. Mogućnost sreće će ustupiti mesto činjenici nesreće. Ili, pak, neće biti ni sklada, ni nesklada neposredno datih, nego će zavisiti od čoveka i njegovih postupaka preobražaj sveta i sebe sama, tako da se jedan sklad, manje više neizvestan, može slobodno uspostaviti. Jer, ako u tom slučaju postoji moguća sreća, ona je delo slobode koja menja svet i sebe. Na razvalinama antičkog poimanja sreće može se pitati, drugim rečima, da li je sloboda spojiva sa srećom, da li slobodan čovek može još uvek biti srećan čovek.

Ta velika revolucija filozofske misli je, u punom smislu, hrišćanska revolucija. Hrišćanin je nesrećna svest, kako kaže čuvena Hegelova analiza, jer je on svest razdirana svojom opozicijom svetu. Rascep između njegovog vremenskog i empirijskog Ja i transcendentalnog, slobodnog i negatorskog Ja, predstavlja njegovu nesreću: on je usamljen u svetu koji smatra neprijateljskim. Njegova vremenska nesreća jeste u srcu njegovog postojanja i vere. Hrišćanstvo, uz sva rušenja antičkog kosmičkog poretka, uz sva stvaranja iz slobode bitnog obeležja svojstvenog čoveku i princip javljanja zla, iskvarenosti i pometnje, sve i smatrajući prolazni svet kao svet bede i iskušenja, obnovilo je na onom svetu i u božjem carstvu mogućnost večne sreće. Ali, to je samo potvrda neizlečive nesreće čoveka na ovom svetu. Elementi antičkog rešenja bivaju vaspostavljeni, no preneseni u jedan drugi svet i pomereni u kasniju život. Značenje sreće se iskazuje ubuduće izrazima spasa, za koji vera više vredi nego dela. Filozofsko pitanje sreće moralo bi, po dobroj logici, da postane teološki problem i da, shodno tome, izade iz okvira naših sadašnjih razmišljanja.

Ako bi se ta tvrdnja dovela do granice, valjalo bi iz nje zaključiti da je hrišćanska sloboda samo sloboda za zlo, a ovozemaljski svet prosta ništavnost. To bi bio stav usvojen od etike čiste samostnosti. Ali, da li bi bilo mogućno za hrišćansku filozofiju da zanemari sve probleme što ih čoveku predstavlja ono što bismo mogli nazvati »temporalna moralnost«, nerazdvojna od prolazne sreće? Bila bi to ogromna praznina i nedostatak. Hrišćanski filozofi su često tome tražili leka uspostavljujući tesne odnose, ako ne ponekad i odnose istovetnosti, između slobode i razuma. To je, zaista, način da se daju smisao temporalnoj sreći, nastojeći da se od slobode napravi oruđe njenog verovatnog ostvarenja, podređene ubuduće, ako ne poretku, ono bar zakonu razuma.

Odlican primer kompromisa te vrste našao bi se kod onoga koga smo mi u Francuskoj zvali »veliki gospodar Lok«. Prema Loku, misao o večnoj sreći dovoljna je da nas osloboди veza i stega koja nas vezuju za dobro i zlo ovoga sveta. Ideja o večitoj sreći je, dakle, ono što čini mogućim sticanje naše slobode. Ova, pak, sa svoje strane, omogućuje nam da suzdržavamo naše želje spontano okreнутa prema najbližim dobrima. Tada smo slobodni da obustavimo naš sud i naše razumevanje je dosta jasno da bi usmerilo želje prema dobrima srazmernim našoj prirodi i da bismo se zadovoljili »njom običnih zadovoljstava bez ikakve primese uznemirenja«. Lok nastoji da ponovo uspostavi u okviru ovoga sveta, koji je na koncu, bilo stvoren za čoveka i takav da slovestan čovek može da postupa dobro i ubire plodove svoje vrline, uslove jednog osrednjeg zadovoljenja u kojem ćemo se osećati lagodno. To verovatno zadovoljavanje je dovoljno oslobođeno nemira da bi, u očima Loka, zaslužilo naziv sreće. Reklo bi se da u hrišćanskom svetu i, da tako kažemo, na suženom nivou, Lok pokušava da vaspostavi po ugledu na svog dragog Cicerona, razumno sreću, gde bi odsustvo nespokojstva u srcima zamenilo blaženstvo rođeno iz sklada s apsolutom i gde bi slobodno prihvaci mir među ljudima stajao umesto sveopštih harmonija. Tako bi se kod njega našle usaglašene više sreća i prolazna sreća, posredstvom slobode razumno korišćene, koju bi omogućavala prva, a koja bi učinila mogućom drugu.

Možda je, uostalom, Lok tako podsetio na naivni i svakodnevni stav koji bismo našli spontano praktikovan među mnogima od nas. Mi nastojimo da srećom nazivamo lagodnost, udobnost, prijatnosti. Rado pripisujemo sreću zbiru zadovoljstava koja bi, pojedinačno uzeta, bila sitna i osrednja, ali koja mi knjižimo s mentalitetom mnogo bližim utilitarnom empirizmu nego što bi to naši preziri dali da se zamisli. Tako procenjujemo proteklu sedmicu, ovo veče, naš poslednji raspust. Ali, taj stav uopšte ne sadrži razmišljanje ni o smislu te »sreće« — reč po prva, uostalom, sasvim mondenski smer — ni o njenim uslovima.

Taj stav bi počivao na izmirenju, možda teško odbranljivom, ako ne i činom vere, jednog sklada između prolaznog svetskog poretka i razumnog ponašanja čoveka. Mogu li se ta dva sklada međusobno izmiriti, ili su oprečni, ili, naprosto, bez zajedničke mere? Može li se ići za jednom i drugom srećom, prolaznom i večnom, istim korakom i bez dvoumljenja? Uprkos pozivanju na razum, koje, u stvari, odzvanja kao pozivanje na boga, ne daje li dvojnost tih sreća ljudskom životu dva teško spojiva smisla?

Može li božanski poredak da primi u svoje najviše jedinstvo večni i prolazni poredak ljudskih stvari? Može li božja milost da dà jedno značenje, u pogledu večnog spasa, uspesima i padovima pretrpljenim na ovom svetu? Još jednatom, to je stvar teologije, a ne filozofije. Kao što je pisao Kant, samo kad se religija nedopunjuje na moral ispunjava nas nadanje da ćemo jednoga dana da delimo sreću, ali savršenu sreću, ovoga puta, u onoj meri u kojoj smo pokušali da je ne budemo nedostojni.

Sećanje i čežnja za vremenom kad se verovalo u harmoniju sveta sa svetom čoveka i prepoznati znak i naprslne između jednoga i drugoga, ponekad se zamisljalo da se od traganja za srećom napravi ne više čak ni nadanje, već naročita čovekova obaveza. Ako je sreća svrha ljudskog bića, nije li ono obavezno da bude srećno, obavezno na sreću, da bi potpuno ispunilo svoje biće?

Ta paradoksalno stroga formula podrazumeva da čovek ne bi u potpunosti ostvario svoju ljudskost ako ne bi postigao sreću. Ali, ona neće da kaže da je čovek stvoren da bi bio srećan. Baš, naprotiv, on je obavezan na sreću samo zato što je isto toliko »biće za nesreću koliko i za sreću, i u kolebanju između dvoga u stalnoj neravnoteži«. Ljudska obaveza na sreću izražava poslednji napor da se prisustvo slobode pripoji zahtevu za srećom mogućnom na ovom svetu.

Obaveza na sreću, čudan izraz: biti obavezan na htjenje onoga o čemu sve u nama izgleda tako spontano stremi. Često se mislilo da se od dužnosti napravi sreća, što je obeležavalo strogo shvatanje sreće, ali je takođe svedočilo o verovanju u univerzalnu harmoniju stvari, u najvišu moć pravde i reda, bilo da on borbavi na nebū ili na zemlji. Učimeti od sreće dužnost, to je najviši čin poverenja u boga ili u prirodu, pre nego što se sasvim izgubi vera.

Ali kakvo izigrano poverenje kad su sva iskušenja i sve muke uvek za danas i kad se svaka vrednina i svaki mir rađaju iz nadanja u sutra koje se svakim danom pomicaju. Sreća je uvek za sutra, obaveza za danas. Svakom danu je dosta njegove muke, svakom danu mora biti takođe dosta nadanja u sutra. Obaveza na sreću nalazi se, ipak, u skladu između obaveze i sklonosti, usred tereta i štovanja i uprkos neizvesnosti njihovog ishoda, ma koliko da je daleko od tog moranja do obećanja prisustva spokojstva i slasti. Jer, posle svega, ako se mora — može se. Od obaveza ka sreći ostaje bar njenja mogućnost. To je dovoljno da ljudskom životu bude sačuvan neki smisao. Mir onoga koji veruje da je suštinski obavezan na sreću dolazi otuda. To bi možda objasnilo zašto je Džon Lok, koji je rado utvrđio tu obavezu na sreću, ostavlja na prijatelje iz svoga vremena i našega, taj smireni utisak da je bio jedan od modernih koji se približio mudrosti i sreći Starih.

Naprotiv, od trenutka kad bi se postavila nepobitna protivrečnost između prirode i moralnosti, tj. između prirode i slobode, stvorila bi se, samim tim, nepremostiva prepreka svakom traženju sreće u ovom svetu. Ako je prirodnji poredak sveta nespovij s redom vrline i slobode, njihovo jedinstvo u slobodi, ili njihov uzrok biva nemoguć. Sreća prestaje da bude smatrana za svrhu i smisao ljudskog života, pošto više ne može da služi kao princip moralnosti. Svaka želja za srećom je suprotna vrlini. I obrnuto, traženje moralnih svrha koje ne stoje u odnosu s prirodom, ne može da je preobrazi tako da okolnosti ljudskog života u prirodi učine mogućim čovekovu sreću. Nikakva prolazna sreća ne smie da se očekuje na ovom svetu od služenja vrlini.

Budući da se najviše dobro nalazi zapravo definisano u Kantu, kao nužna veza između sreće i morala, ta antinomija između sreće i moralata dovela bi u pitanje postojanje najvišeg dobra i sam smisao ljudskog života. Ali, kada se, kao u Kanta, sloboda uskladije s razumom, kada zakon slobode nije ništa drugo nego zakon razuma, može se verovati, ako se ne može znati, da je poredak sveta razuman poredak. Sloboda čoveka koji je razuman, mogla bi onda da se složi s razumnim poretkom sveta. Tako bi bilo dopušteno slobodnom i razboritom biću nadati se nekom budućem onom svetu, nekom drugom životu mimo čulnoga postojanja. U tom večnom onom svetu (»tamo), koji čini mogućim svaku napredovanje do u beskraj, ideja o savršenoj slobodi uskladenoj s moralom postaje moguća. Sreća može ponovo da postane opravдан i razuman predmet čisto moralne namere.

Svakli moderan pesimizam napajaće se na izvoru te nađane i ponovo potvrđene kantovske antinomije, i često, uostalom, rđavo shvaćene od onih što ne prihvataju to poistovećenje slobode i

poretka, slobode i samoga uslova za ljudsku sreću. Jedni će podjednako ponicati slobodu kao i postojanje razumnog poretka stvari, drugi će, u ime apsolutne slobode, poricati svaki poredak i razum. U tim uslovima više se ne može verovati ni u večnu sreću na onom svetu ni u ovozemaljsku sreću.

Pesimisti XIX veka, Šopenhauer, na primer, pokazaće kako poredak sveta stvara patnju i zlo, zato što razvija besciljno jednu čudovišnu i nikad zadovoljenu želju, kao što je to Šopenhauerova volja, koja je temelj svih stvari i rada, u stanju večite napetosti i bez cilja ka kojem se kreće, večni i nepodnošljivi bol. Svaki čovek koji je nerazdvojni deo te volje, kao i te nesreće, neodoljivo je određen da bude ono što jeste, on se trudi i hoće samo u svom biću i ni u šta, to je njegova neizbežna nesreća. Značajno je što je filozofija nesreće takođe i filozofija odsustva cilja. No, nije li to dokaz da, tamo gde je sreća, ljudski život više nema smisla? U krajnjoj liniji, neprihvatanje sreće povlači odbijanje da se bude, odbijanje volje da se živi i želju za praznom vadrinom pred ništavicom. Kao da slika sreće nikad ne može savim da nestane.

Pesimizam XX veka neće prevazići taj nihilizam. On će se ograničiti da ga pretoči, zbog mržnje sistema, u izraze nereda i absurdna. Na mesto neljudskog bloka bića zatočenog u svojoj patnji, staviće on nespovijest svake stvari sa svim ostalim, međusobnu nespovijest dobara, nepostojanje svrhovitosti i uzajamnosti, nemoć svake intencionalne akcije, opštu nekoherentnost, razdor, smetenost i patnju, koji proističu iz svakog uživanja slobode. Kad herojski nastoji da izgradi spokojstvo na stavu potpune ravnodušnosti, on opaža da lišava čoveka svake želje i da »utapa ljudski život u prazninu«. Ali na mesto negiranja uspešne volje i odbijanja htenja, umesto vredrine nepomičnog beznađa i uništenja bez samoubistva, moderni pesimizam često stavlja strasno traženje bunta radi bunti, želju da se živi naspram i protiv svega, i uprkos svemu prizivanje pravde. Ali, čak i tu, čak i na takvo uskih putevima, u traženju svog besmislenog mučeništva, čovek može naći, poput Sizifia koji silazi sa svoje večno obnavljane planine, vladanje svojom sudbinom i glotku priličku za sreću. Kao da nikakva filozofija ne može više sačvati da umakne ljudskom pozivu na sreću.

x
x x

Sve biva kao da, od trenutka kad je sloboda priznata kao čovekova suština i kao princip njegovih vrednosti, sreća, u doslovnom i savršenom smislu reči, prestaje da bude smatrana za svrhu ljudskog života i za smisao njegovog prisustva u svetu. Ili, biva svedena na puku gomilicu uživanja oko kojih se ljudi otimaju i dele, ograničena, privremena iskušnja sreće nepodesna da osvetli smisao ljudske sudbine. Ili, pak, oni koji se još upinju u želji da čoveka protumače izrazima sreće, svedeni su na to da poimaju izrazima nesreće, da misle čoveku u vlasti jednog strahovito neljudskog poretka koji ga guta, ili da misle čoveka bačenog u nerazmrsiv haos: onda i sama nesreća, gubi svoj smisao, pri čemu se sve svuda sunovraćuje u besmisao.

Sve dok se filozofija slobode sudara s utvrđivanjem poretka koji ne zavisi od nje, iz nje niče ili čista filozofija sreće, ili filozofija nesreće.

Ali, pesimisti su ono što jesu samo zato što u dnu samih sebe skrivaju filozofije koje čeznu za srećom, pošto sreća za njih nije prestala da bude poklon, krajnji cilj, najviši i jedini smisao ljudskog života, odsutna — njegovo beznađe i njegova najviša čežnja.

Sve biva kao da se u ljudskoj prirodi održava zov ka sreći koji ništa, ni najcrnji neuspesi, ni očito nepostojanje sreće u ovom svetu, ni najsmešnja ironija sudbine, ni najgora pomanjkanja sreće, nepravda ili ništavnost, nikada nisu uspeli da uništete. Sve do očajničkog poricanja sreće, ostaje nepobitan zahtev za srećom potvrđivanje njene vrednosti, o čemu filozofija mora voditi računa. Može biti da je na čoveku beleg posve animalne afektivnosti, bar ljudski ostatak njega samoga, ali taj ostatak je nepobitna i suštinska komponenta, pošto nema filozofije bez vere, nadanja ili čežnje za srećom, pošto nema čoveka koji ne čuva, uprkos svemu, ideju o sreći i želju za njom.

Pesimizam se rađa iz očajničkog razočaranja, jer on potiče od taštične okušanih npora da se po svaku cenu sačuva postojanost i sigurnost sreće i da se izmiri, ne manje uzaludno, protivno svakom razumu, večnost svetskog poretka, datog jednom za svagda, sa slobodom priznatom kao suštinskom za čoveka, ali koja pripada redu vremena i istorije. Zar se ne bi moglo umaći od pesimizma i ponovo uspostaviti filozofija sreće odricanjem od traženja sreće u večnosti? Zar se ne bi mogla, kao što su neki tražili večnost u vremenu, stvoriti u vremenu večna sreća? Zar ne bismo mogli da tražimo sreću bar u vremenu? Pošto bi sreća onda bila delo i veština u istoriji, možda sada moramo od filozofa istorije tražiti filozofiju sreće.

S francuskog preveo: Miodrag Radović